

УДК 911.2+911.5

М.В. Шевченко, аспірант,
В.В. Мірошніченко, аспірант,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

САКРАЛЬНІСТЬ СЕМАНТИКИ ЛАНДШАФТУ

У статті автори розкривають причини сакралізації ландшафтів, використовуючи феноменологічний підхід у географії. У статті розглядається декілька ключових символів, які дозволяють простежити зв'язок між спогляданням за природним явищем і виникненням певних символічних понять.

Ключові слова: феноменологія, сприйняття, ландшафт, символ, анімізм, семантика.

М.В. Шевченко, В.В. Мірошніченко. САКРАЛЬНОСТЬ СЕМАНТИКИ ЛАНДШАФТА. В статье авторы раскрывают причины сакрализации ландшафтов, используя феноменологический подход в географии. В статье рассматривается несколько ключевых символов, которые позволяют проследить связь между созерцанием за природным явлением и возникновением определенных символических понятий.

Ключевые слова: феноменология, восприятие, ландшафт, символ, анимизм, семантика

M.V. Shevchenko, V.V. Miroshnichenko. SACRAL SEMANTICS OF LANDSCAPE. In the article authors opens the reasons of landscapes' sacralization. He uses the phenomenological approach in geography. The author considers some key symbols which allow retracing connection between contemplation the natural phenomenon and occurrence of certain symbolical concepts.

Keywords: phenomenology, perception, landscape, symbol, token, animism, semantics

Якщо, бува, потрапивши у дрімучий ліс, де вікові дерева, сягнувши незвичайного зросту, поєднавшись в усю свою височінь рясним галуззям, заслоняють тобі небо над головою, то ти, дивуючись тій могутності зеленого світу, тому глухому відлюддю, тій неосяжній густій тіні, повіриш у присутність божества. Якщо над глибокою печерою, що витворилась у виїденім камені, нависне скеля, якщо та печера, кажу, створена не працею рук, а з природних причин стала такою просторою, то твоя душа здригнеться у передчутті святощів. (1, Лист XLI)

У цій роботі автори розглядають феноменологічний підхід до сприйняття ландшафту як ту основу, яка дозволяє дати відповідь про природу сакральності. Навіщо це потрібно географам, навіщо це потрібно людству?

Відомий французький художник Поль Гоген сформулював проблемне питання, що хвилює кожну людину, яке відобразив в своїй відомій картині «D'où venons nous? Que sommes nous? Où allons nous?»¹. Навряд це питання має своє вирішення, але можливо ми хоча б доторкнемося до цієї відповіді. Можливо, що дослідження впливу ландшафту на людину, а в даному дослідженні виникнення сакральності, дасть нам деякі штрихи загальної картини розуміння, чим є

людина, чим є ландшафт, і як вони співіснують. У географів дуже широкий інструментарій досліджень, одним з яких є феноменологія. Феноменологія у поглядах на ландшафт, не орієнтується на жодну з теорій або попередні уявлення про річ, вона сприймає річ такою якою вона є в усіх її проявах, а ландшафт – як складний феномен. З точки зору феноменології сприйняття феномен ландшафту розглядається через призму людських цінностей, які формувалися протягом довгої історії людства; чималу роль у цьому становив образ місцевості. Ландшафт був одним з тих явищ, що сприяв формуванню уявлення про навколишній світ і породжував певні сакральні відчуття (2, с. 333-340; 3, с. 83-87). Наприклад, відомий філософ Рікер Поль у своїх дослідженнях відзначає, що моральний і релігійний досвід людей закодований у символічних термінах: «міфи свідчать про існування символічної

¹ «Звідки ми пройшли? Хто ми? Куди ми йдемо?», – одна з найбільш видатних картин Поля Гогена. Вона була створена на острові Таїті, в наш час знаходиться в Музеї образотворчих мистецтв в Бостоні, штат Массачусетс, США.

функції, тобто про можливості непрямого позначення зв'язку між людиною й тим, що вона вважає Священним» (4, с. 516).

Також розгляд такої складної проблеми як походження сакральних уявлень є цінним для врахування різних аспектів при формуванні середовища проживання людини, у якому вона почувала б себе комфортно не тільки з матеріальної точки зору, а ще й з духовної: духовні образи наповнюють Світ, анімізують його. Реальність розглядається в межах тих значень і смислів, що вона має для людини. Якісна зміна середовища необхідна для комфортного проживання людини і з точки зору естетичності середовища, його семантичної насиченості.

Виникає питання: чому саме природне середовище є одним з головних джерел походження сакральних уявлень? Тому що людина черпає свої образи з найближчого оточення. Але що це значить? Людина в процесі самопізнання формує образи з того, що вона вже встигла пізнати, і це пізнане пов'язує з певними символами. Перші символи з'являються у процесі пізнання людиною свого тіла, а по мірі розвитку мислення, свідомості, – навколишнє середовище, яке розглядається з огляду на організацію тіла. За допомогою символів людина намагається досягнути навколишній світ, знайти пояснення маловідомому та зовсім невідомому, також символічні образи можуть відображати душевний стан індивіда, коли він споглядає той чи інший природний пейзаж. Автори пропонують простежити зв'язок між появою певного символу та тим природним явищем, з яким цей символ пов'язаний (5, с. 139).

У багатьох міфах, легендах та казках різних народів ми знаходимо спільні символи, часто схожі мотиви легенд. На думку К.Г. Юнга, фантазія (яка є *продуктом* мислення людини, а не *джерелом* народження якихось образів) сучасної людини є не що інше, як повторення старовинного народного вірування, що мав на початку дуже широке розповсюдження (6, с. 79). Вважається, що при народженні людська підсвідомість має вже всі архетипи; і це слід розглядати як прояв колективного несвідомого, тобто тих архетипів, які

визначають головні риси патернів поведінки людини (6, с. 8; 7; 8). З одного боку, образ ландшафту збуджує почуття людини, а свідомість, у свою чергу, відповідає тим, що створює символічний образ денної поверхні і оточення в цілому, включаючи сакральність, яка, зрозуміло, породжується як психічний феномен. Розглянемо деякі сакральні символи, що пов'язані з природою, та зустрічаються у різних народів світу, у тому числі: символи землі, печери, гори, річки, лісу, символи сторін світу; також розглянемо деякі символи, що були «перенесені» на образи міських ландшафтів.

Земля є жіночим символом, у протилежність небу, що є чоловічим символом у більшості народів, персоніфікує собою утробу матері, з якої все виходить, і могилу, у яку все повертається. Земля – це символ початку і кінця, походження і зникнення – протилежних начал, що поєднані в одне ціле. Цей символ часто використовується у наступних словосполученнях: рідна земля, Мати-Земля, земля-годувальниця тощо. У більшості народів земля з'являється в образі богоматері (грецька Гея, римська Теласус, германська Нертус, полінезійська Папа, виключення - Древній Єгипет, де земля персоніфікувалася як Бог-чоловік Геб). У багатьох культах створення світу описується у вигляді запліднення землі небом (можливо, це пов'язано з опадами). Також об'єктом безлічі архаїчних міфів є акт «священного одруження» між небом і землею. У такий спосіб ми можемо сказати, що символ Матері-Землі був почерпнутий від спостереження за природою. Земля дає людині їжу, і вона ж забирає людину після смерті. Для пояснення цього явища цілком логічно припустити, що Земля – Велика Матір, що дає й віднімає життя, і ці поняття стали основою для створення певних міфів. Злягання в борозни були до самого останнього часу широко розповсюдженим явищем сільських весняних свят, присвячених заклинанню доброго врожаю. Ясно, що ідентифікація жінки з борозною припускає ідентифікацію фалоса зі знаряддям, що зорює, а оранки – з актом репродукції людини. Зрозуміло, що подібні

антропо-теллурічні порівняння могли виникнути тільки в цивілізаціях, де вже знали землеробство й розуміли причини зачаття. Таким чином, цілком логічно, що цей символ почерпнутий з природи, та він відображає відносини між проявами людського життя та створенням символу з природних явищ.

Печера як «отвір» землі виконує функції входу у внутрішній світ, і це місце наділяється різними сакральними якостями. У космогонічних й астрологічних міфах ацтеків символізують всепожираюче материнське лоно. У давньоєгипетській міфології зі скельної печери витікає Ніл, тобто вона символізує те, що, користуючись печерою, земля дає життя. У печерах народжуються герої й боги, а також ховаються пустельники й блукачі. Таким чином, печера є символом мосту між наземним і підземним світом. Печера стала універсальним символом алхіміків - символом поглиблення. Алхіміків цікавили підземелля, де на їх погляд перебували духовні скарби, саме підземелля стало для них таємництвом (9, 10). Непередбачуваність розташування в печері порожнечі і переходів, провалів і тупиків, заплутаність підземних лабіринтів, безпросвітна теміння, що веде до повної дезорієнтації людини, – все це ідеально й наочно відбивало подання наших предків про світ і простір як про хаотичне й незбагненне породження стихій природи (11). У більшості печер немає чіткої системи зв'язку, всі ходи заплутані і хаотично розміщені, тому ще одне сакральне уявлення пов'язане із тим, що печера – це місце Хаосу, повної неупорядкованості. У печерах ця неупорядкованість проявляється ще більшою мірою, ніж на поверхні, бо тут немає якоїсь системи координат, якою можна було б скористатися.

Таким чином бачимо протистояння символів Неба і Землі, Космосу і Хаосу, Тьми і Світла... Під землею знаходиться пекло, а на небі – рай, тому часто печера не могла сприйматися інакше, як вхід до пекла. Таке уявлення увійшло до структури картини світу древніх греків і людини середньовіччя, хоча і сьогодні ми сприймаємо печеру як інший світ, що містить тайну. Одисей

спускається в підземне царство, щоб поговорити з віщуном Тіресієм і довідатися, що йому потрібно зробити, аби потрапити додому, саме під землею розташоване пекло Данте...

Гора – форма поверхні, яка з давніх часів сприймалася людиною як одне з основних місць поклоніння різних народів – місце перебування богів. Це символ духовної ієрархії й практичного сходження, символ з'єднання землі й піднебіння, як таке місце, яке дозволяє людині наблизитись до небесних сфер – найбільш сакралізованої частини довкілля. Має значення прямовисності, висоти й форми гори.

Чим вище гора, тим більше вона наближає до богів, які живуть на небі, що є найбільш впорядкованою частиною видимого світу. Це прагнення до піднебіння виражається у тому, що люди будували капища на вершинах гір, а пізніше – якнайвище церкви й храми для того, щоб одержати більше благ від вищих сил. Також гори символізують анахоретство, тому що часто в гори йшли блукачі й люди, які хотіли очистити свої помисли.

Форма гори також становить чималий інтерес. Симетричні форми гір сприймаються як такі, що створені богами, вищими силами, тому що піднебіння, що за час життя людини практично не змінюється й упорядковано (рух зірок, планет по певних орбітах), є символом упорядкованості й стабільності. Логічно припустити, що ця впорядкованість і стабільність властива саме богам. Земля ж як місце перебування людей є неупорядкованою й нестабільною, значно більш хаотичною бо на ній все швидко змінюється, немає нічого постійного. Тому чим ближче людина піднімається до неба, тим більше благ вона має можливість отримати від жителів небесних сфер.

Наприклад, сакральні гори Монголії. У кожного племені є свої родові гори. Люди цих племен вірили, що їх першопредки спустилися з Неба на Землю і поклали початок роду, а після своєї смерті, ставши духами, вони оселилися на гірських вершинах. Саме тому ці родові гори були сакралізовані, на них здійснювалося жертвоприношення, створювалися

кладовища, а своїх ханів у ті часи хоронили саме у горах, щоб вони були ближче до Неба. Тут ми знову бачимо, що для древніх монголів гора була тим символом, що з'єднує Небо і Землю - так звана «вісь світу». Також ханські моголи і сама фігура Чингис-Хана були тими, що з'єднують Небо і Землю (12).

В рівнинних місцевостях існує звичай насипати кургани над похованнями. Стародавні поховання зустрічаються на території України (скіфські поховання), на півночі Карелії, а також середньовічні поховання в Ленінградській області в Росії. Для Карелії характерні святилища з культового каміння розташовані на горах, – наприклад знамениті карельські комплекси Кивакка, Воттоваара.

Яскравим прикладом є плато Наска, що знаходиться на території сучасного Перу. Це плато відоме своїми геогліфами. Ця одноманітна місцевість також стала сакральною для древніх індіанців цивілізації Наска, бо на ній можна було розмістити символи, що відбивали (візуалізували) сакральні уявлення, характерні для цього народу у ті часи.

Таким чином символ гори має особливе сакральне значення для представників багатьох народів, і цей символ є похідним від спостережень людини за рухом небесних тіл. У намаганні пояснити космічні і природні явища, створюється міф про богів, які живуть на небі й грішних людях, які живуть на землі. Гірські ландшафти ваблять людину своєю близькістю до неба і далекістю від землі, бо сприймаються як ті, що з'єднують два світи: Небесний і Земний.

Річка. Чим є річка у свідомості древніх? Вода є символом жіночим у багатьох народів. Річка може бути бурхливим потоком, або ж рівнинною спокійною, а з цього теж виростають різноманітні символічні погляди. Бурхливий водний потік гірських річок сприймається як перешкода на землі, яку потрібно здолати, у буддистів подолання річки є подоланням світу ілюзій і досягнення просвітлення. Також річка є символом святості в Індії, наприклад, в річці Ганг, яка і в наш час є священною серед індусів,

очищаються від гріхів, в цій же річці люди ховають тіла померлих. В християнстві вода є символом очищення, хрещення у воді символізує нове народження, мов би людина знову постала з землі. У слов'янських народів річка теж є символом мудрості, також ріка оберігає від невідомого світу, що лежить поза відомими межами, в древніх слов'янських поселеннях річки ставали природними кордонами племен.

Лісні ландшафти теж були сакральними для людей. Дерево, як і гора, є символом поєднання світу Земного і світу Небесного. В слов'янській космогонії дерево було тим, що поєднує світ Нижній, світ Середній і світ Верхній. Дупло, що є в дереві, було входом до цього «порталу» між світами. Високі, могутні дерева, такі як, наприклад, дуб, у друїдів, слов'ян та у багатьох інших народів відрізнялися мудрістю, бо такі дерева живуть набагато довше ніж люди, тому й більше знають, а ще вони мовчазні, бо не хочуть ділитися своєю мудрістю із людьми. В лісах знаходили свій притулок блукачі і пустельники. В темному лісі жили злі духи, і якщо людина не знає стежок у лісі, вони могли забрати дух цієї людини і там же поховати тіло людини. Лісовий ландшафт був з одного боку священним (священні діброви, священні дуби тощо), а з іншого боку - небезпечним.

З пізнанням людиною світу, семантика деяких символів змінювалася, пом'якшувалася.

Символи сторін світу. Практично всі народи сприймають схід сонця як народження дня, народження нового життя. Бог-Сонце був богом, що народжував життя, повертав світ із темряви... На заході сонце помирало, і знову світ повертався у темряву. Так було із року в рік, сонце завжди рухалося за певною орбітою, і тому Схід і Захід стали найголовнішими сторонами світу. З розвитком торгівельних і політичних відносин між державами, мандрівники стали помічати, що чим північніше вони плывуть, тим більш холодною стає погода, тому з'являються символи Півночі як вічного холоду і смерті, так, як йому протилежний, символ Півдня. Саме так сприймали Північ народи Стародавнього світу, які жили на Півдні Європи (греки,

італійці та інші), на Півночі Африки (карфагеняни, єгиптяни) та у Південних частинах Азії (китайці, індійці, перси та інші). Для цих народів плавання на Північ було сповнене різноманітних пригод і боротьбою зі стихією.

З появою перших міст деякі сакралізовані символи природи були перенесені у міське середовище. Наприклад, храми, монастирі стали подібністю до гори, символізували ту саму, ієрархію, яка є на Небі і на Землі. Так в храмі був притвор, де могли знаходитися як жерці, служителі храму, прихожани і навіть «непосвячені», основна частина храму, де могли знаходитися жерці, служителі храму і прихожани, і вівтар, куди можна заходити лише жерцям. Храм теж будувався якнайвище для того, щоб бути ближчими до бога. Жерці були проголошені тими, що є посередниками між Небом і Землею, і самі міста будувалися за принципом сторін світу. Входи в дома прийнято було будувати входом на схід. Багато символів було перенесено в архітектуру будівель, і часто відображали вірування господаря, прикраси домівки у слов'ян часто відображали символи сонця, води тощо.

Можна зробити висновок, що спостереження людини за природними

явищами, стало одним з основних чинників виникнення символіки, пов'язаної з міфами. На прикладах був показаний зв'язок між спогляданням за природним явищем і обґрунтуванням появи певних символічних значень. Ці символи мають великий вплив на внутрішній стан людини і в наш час.

Так, на думку авторів, міська архітектура має бути наповнена смыслом, не тільки центральна частина, яка поки що частково виконує цю функцію, тобто міський ландшафт повинен бути різноманітним, дещо символічним. Ми бачимо на прикладах, що людський мозок бажає надходження якоїсь нової інформації, бажає пізнавати навколишню дійсність. Таке бажання проявляється в тому, що людина прагне пояснити деякі природні явища.

Вивчення цієї проблематики є найголовнішим моментом для вивчення еволюції ментальної картини Світу. Слід розуміти, що такі ефекти, як сакралізація і анімізація довкілля дозволяють утворити психічно сталі уявлення людини, а це значить, що вони є важливою складовою екології людини і, відповідно, компонентою, яку слід враховувати при плануванні сприятливого навколишнього середовища.

Література

1. Сенека. Моральні листи до Луцілія. К.: Основи, 1999 (2-е вид.). 608 с.
2. Ковальов О. П. Географічний ландшафт: науковий, естетичний і феноменологічний аспекти – Харків: Екограф, 2005, - 388.
3. Гродзинський М.Д. Пізнання ландшафту: місце і простір: Монографія. У 2-х т. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – Т.1. – 431 с.
4. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / Пер. с фр. и вступит. ст. И. Вдовиной. - М.: «КАНОН-пресс-Ц»; «Кучково поле», 2002. - 624с. (Серия «Канон философии»).
5. Голд Дж. Психология и география: Основы поведенческой географии: Пер. с англ., – М., 1990. - 340 с.
6. Юнг К.Г. Символы трансформации: [пер. англ.] / Карл Густав Юнг. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2008. – 2008. – 731, [5] с. – (Philosophy).
7. Юнг К.Г. Архетип и Символ (<http://www.psyinst.ru>)
8. Фон Франц Мария-Луиза. Архетип. (<http://www.psyinst.ru>)
9. Вячеслав Шевченко. Поэтика реторты. (<http://www.topos.ru>)
10. Елена МЕДКОВА. Пещера как модель Вселенной (<http://art.1september.ru>)
11. Сакральная география Монголии. Сакральная география. Энциклопедия Издательство: Ультра. Культура, 2005, 648 стр. (<http://www.countries.ru>)
12. Вячеслав Мизин. Некоторые аспекты сакральной географии Северо-Западного региона. (<http://www.countrysite.spb.ru>)
13. Турскова Т.А. Новый справочник символов и знаков. – М.: РИПОЛ КЛАССИК, 2003.– 800 с. – (Необычные справочники)
14. Тресидер Дж. Словарь символов. / Пер. с англ. С. Палько. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 448 с.: ил.

15. Ганс Бидерманн. Энциклопедия символов: Пер. с нем. / Общ. Ред. и предисл. Свенциной И.С. – М.: Республика, 1996. – 335 с.: ил.
16. Энциклопедия символов, знаков, эмблем (сост. В.Андреева и др.). – М.: Локид; миф. – 576 с. – (“AD MARGINEM”)

© Шевченко М.В., Мірошніченко В.В.

УДК 911.52:(477.52)

В.П. Шульга, аспірант,
Сумський Державний Педагогічний Університет ім. Макаренка

НОВІ ТУРИСТИЧНІ МАРШРУТИ ПО СІВЕРСЬКОМУ КРАЮ

Новий запропонований туристичний маршрут Сіверським краєм, який охоплює Новгород-Сіверськ, Шостку, Путивль, дає можливість познайомитись з цікавими, малонаселеними і сильно розчленованими територіями Сумщини. Цим маршрутом, турист відкриє для себе мальовничі долини поліських річок та озер, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, чудові пам'ятки архітектури, та отримає змогу познайомитись з експонатами історико-краєзнавчих музеїв.

Ключові слова: туристичні маршрути, пам'ятки архітектури, краєзнавчі музеї.

В.П. Шульга. НОВЫЕ ТУРИСТИЧЕСКИЕ МАРШРУТЫ ПО СИВЕРСКОМУ КРАЮ. Новый предлагаемый туристический маршрут Северским краем, охватывающий Новгород-Северск, Шостку, Путивль, дает возможность познакомиться с интересными, малонаселенными и сильно расчлененными территориями Сумщины. Этим маршрутом, турист откроет для себя живописные долины полесских рек и озер, парки-памятники садово-паркового искусства, замечательные памятники архитектуры, и получит возможность познакомиться с экспонатами историко-краеведческих музеев.

Ключевые слова: туристические маршруты, памятники архитектуры, краеведческие музеи.

V.P. Shulga. NEW TURSTICHNI ROUTES ARE ON THE SIVERSKOMU EDGE. The new is offered tourist route by the Siverskim edge which engulfs Novgorod-Siversk, Shostka, Putivl', enables to become acquainted with interesting, malonaselenimi and strongly dismembering territories of Sumschini. By this route, a tourist will open on your own the picturesque valleys of the poliskikh rivers and lakes, parka-sight of sadovo-parkovogo art, remarkable sights of architecture, and will get possibility to become acquainted with the exhibits of istoriko-kraeznavchikh museums.

Keywords: hiking trails, monuments of architecture, natural history museums.

Новгород-Сіверське Полісся охоплює східну частину Чернігівської і північно-західну частину Сумської областей. За фізико-географічними умовами воно відрізняється від Чернігівського Полісся, оскільки лежить на схилі Воронезького кристалічного масиву, перекритого пермськими, юрськими, крейдовими, палеогеновими й антропогеновими відкладами. У рельєфі Новгород-Сіверського Полісся помітно виділяється правобережжя р. Десни, територія якого порізана глибокими ярами і балками. На схід від Десни поверхня поступово піднімається і переходить у схили Середньоросійської височини.

Запропонований лінійний туристичний маршрут дає можливість познайомитись з цікавими, малонаселеними і сильно розчленованими (в умовах Новгород - Сіверського Полісся) територіями Сумщини. Шлях проходить по мальовничих долинах поліських річок та озер, великих лісових масивах,

місць партизанських боїв у роки Другої Світової війни.

Довжина маршруту близько 110 км, тривалість пішохідної мандрівки – 5 днів, найкращий час для походу – травень - вересень.

В цілому маршрут доцільно розділити на 5 етапів – відрізків:

Перший – м. Новгород – Сіверський – с. Чернацьке – с. Комань – с. Чулатове – с. Араповичі – с. Путивське – с. Пирогівка (загальна довжина – 20 км);

Другий – с. Пирогівка – с. Богданівка – с. Богданка – с. Ображіївка – м. Шостка – смт. Ворніж (25 км);

Третій – смт. Ворніж – с. Пиротчине – с. Дубовичі – с. Тулиголове (25км);

Четвертий – с. Тулиголове – с. Ярославець – с. Зазірки – с. Воргол (20км);

П'ятий – с. Воргол – с. Антонівка – с. Яцине – м. Путивль (16км).

Район маршруту має добре транспортне сполучення між найбільшими центрами